

Dr. Pál Tibor

AZ IGAZSÁG ÚTJÁN

A TARTOMÁNYI IGAZSÁGTÉTELI BIZOTTSÁG MUNKÁJÁRÓL, KUTATÁSAIRÓL, AZ 1941–1948 KÖZÖTTI ESEMÉNYEKRŐL

Bevezető

Amikor a második világháború és az azt követő évek vidékünkéről származó áldozatai után kutatunk, különféle akadályokkal találtuk magukat szembe, az ártatlan áldozatok számának (akár hozzávetőlegesen is) megállapításakor. Ennek okai részben a rendelkezésre álló források hiányában keresendők, mert nem minden alkalommal vezettek pontos nyilvántartást. Sok forrás az idők folyamán eltűnt (ezt olykor szándékkal tették), az idő múlásával kevesebbek lettek a szemtanúk, akik közül sokan még évtizedek múlva sem voltak hajlandók beszélni az elszenvedett borzalmakról stb. Másik oldalról nézve, találhatóak még szép számban források (levéltárakban, múzeumokban stb.) az 1941–1948 közötti időszakról, csak éppen szétszórtan, vagy hozzáférhetetlenek. Az utóbbi két évtizedben sok munka megjelent e témára, amit azonban óvatosan kell kezelnünk a

további kutatások során, mert vagy egyoldalúan világítják meg a történeteket, vagy a munkák hiányos adatokra épülnek. Az 1941–1948 között lezajlott eseményekről és az ártatlan áldozatok számának minél hűebb és teljesebb kutatása érdekében jött létre a Tartományi Igazságtételi Bizottság is.

Az Igazságtételi Bizottság munkájáról

Több mint fél évszázaddal a második világháború, és a 2000. október 5-ei változások után, 2001. január 22-én alakult meg Újvidéken a Tartományi Képviselőház különbizottsága (népszerű nevén Ankétbizottság – *Anketni odbor za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini*), amelyről a 2000 októberében megválasztott és megalakult parlament előző évi december 21-i ülésén hozott határozatot.⁴ Alapfeladata és célja az volt, hogy összeállítsa az 1941–1945 között ártatlanul meghurcolt, megkínzott és kivégzett vajdasági polgárok névsorát és megállapítsa az atrocitások elkövetőinek kilétét. Feladatai közé tartozott még az említett időszakban lezajlott eseményekről, műemlékrombolásokról stb. adatokkal alátámasztva feltárni az igazságot. Az utóbbi feladatnak a bizottság csak részben tudott eleget tenni.

A feladatok meghatározásakor az indoklás az volt, hogy a második világháború idején a mai Vajdaság területén lezajlott eseményekről szóló igazság feltárására azért van szükség, hogy ezekkel az eseményekkel ne lehessen többé „visszaélni napi politikai okokból kifolyólag”. A bizottság alakuló ülésén az is elhangzott, hogy a bizottság munkájának egyik alapelve az lesz, hogy **„nincs kollektív bűn, csak egyéni”**, tehát egész nemzeti

⁴ Zapisnik sa 1. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini, Skupštine APV održane 22. januara 2001. godine u Novom Sadu.

közösségeket vagy népeket, illetve egyéb, mint pl. vallási, vagy más közösségeket nem lehet vádolni a törtétekért, hanem csak egyéneket.⁵

Az Igazságmegállapító (Igazságtételi) Bizottság még alakuló ülésén meghatározta azokat az elveket, amelyek alapján dolgozik. Ezek a következők voltak:

– nincs kollektív bűn nemzeti, vallási és egyéb hovatartozás alapján az 1941–1945 között lezajlott eseményekben;

– minden elkövetett bűn egyéni, sem az áldozat, sem a tettes nem egy egész nemzetet képvisel;

– az 1941–1945 között elkövetett bűnök főleg ideológiai (náci, fasiszta, kommunista stb.) indíttatásúak és jellegűek voltak, s ebben az időben a nemzeti és vallási meggyőződés is sok esetben áldozatává vált az ideológiáknak;

– a kutatás feladata megállapítani a tettesek és az áldozatok kilétét, nevét;

– a kutatás és az adatok feldolgozása folyamán minden felmerülő kérdést a tények és nem az érzelmek alapján kell kutatni és megvilágítani;

– az Igazságmegállapító Bizottság nevében az elkövetkezőkben a nyilvánosság előtt az elnök, az alelnök, vagy a bizottság valamely felhatalmazott tagja nyilatkozhat a munka befejezéséig.⁶

A bizottságnak 13 tagja volt, valamennyien a Tartományi Képviselőház képviselői, párthovatartozás szerint színes összetételű. A következő pártoknak voltak képviselői: Szerbiai Kereszténydemokrata Párt (DHSS), Új Demokrácia (ND), Szociáldemokrácia (SD), Vajdasági Reformpárt (RDSV), Demokrata Párt (DS), Vajdasági Magyar Demokrata Párt (VMDP–DSVM), Szerbiai Demokrata Párt (DSS), Vajdasági Szociáldemokra-

⁵ ua.

⁶ ua.

ta Liga (LSV) és Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ-SVM). A Képviselőház a bizottság elnökének dr. Dragoljub Živković (DHSS) egyetemi tanárt nevezte ki, az alelnök a testület soraiból került ki, Milan Micić (SD) személyében.⁷

A munka az első évben többnyire a kutatások megszervezésével és annak az intézménynek a keresésével telt el, amely e feladatot el tudja látni. Az első javaslat az Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Történelem Tanszékére esett, de már kezdetben felmerült a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia is, mint a projektum esetleges kivitelezője. A Történelem Tanszék elfogadta a felkérést és megindultak a tárgyalások. A tanszéknek – miként beadványa is tanúsítja – a kutatómunka során az lett volna a legfontosabb, hogy a munka „tudományos jellegű”, a végtermék pedig egy (esetleg több), a kutatásokat és az eredményeket átfogó monográfia legyen.⁸ A bizottság elvben elfogadta, hogy a munkát a tanszék vegye át, de miután megérkezett a konkrét pénzügyi keretterv, amelyet a bizottság negyedik ülésén, az akkori tanszékvezető, dr. Ranko Končar egyetemi tanár mutatott be, egyes tagok nyíltan elleneztek, mondván, hogy a munkát „olcsóbban” is el lehet végezni, sőt, ezek után egyesek még a tanszék kompetenciáját és munkatársainak ideológiai beállítottságát is boncolgatni kezdték, megfeledkezve arról, hogy tudományos intézményről és projektumról van szó.⁹ Ezek után a Történelem Tanszék visszavonult, a bizottság pedig a munka kivitelezője nélkül maradt.

⁷ Zapisnik sa 4. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini, održane 2. aprila 2001. godine u Novom Sadu.

⁸ Zapisnik sa 3. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini, održane 22. februara 2001. godine u Novom Sadu.

⁹ Zapisnik sa 4. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini, održane 2. aprila 2001. godine u Novom Sadu.

A bizottság ilyen döntése nagy kárt okozott a további munka menetében, hiszen késleltette a kutatások megkezdését. Hónapok múltak el meddő ülésezésekkel, mire valami elmozdult a holtpontról. Időközben, 2001 májusában a sajtóban pályázat is megjelent, hogy talán jelentkezik valamilyen intézmény vagy kutatócsoport, amely vállalná a munkát.¹⁰ Mivel szűkebb, de bővebb pátriánk sem bővelkedik kompetens, a munka felvállalására felkészült és azt elkészíteni hajlandó intézménnyel, az Igazságtételi Bizottság úgy döntött, hogy vállalja (külső munkatársak, adatgyűjtők stb. alkalmazásával) a kutatásokat. Ez újabb hiba volt, mert a bizottság tagjainak többsége nem volt szakmabeli. Ennek ellenére elkezdődött az adatgyűjtés. Az Igazságtételi Bizottság tevékenysége idején kutatások folytak a budapesti Hadtörténeti- és Országos Levéltárban, a zágrábi Állami Levéltárban, a belgrádi Zsidómúzeumban, a Hadtörténeti Levéltárban, a Jugoszlávia Levéltárban, illetve a Vajdasági Levéltárban és a Vajdasági Múzeumban. Folytak kutatások még a zombori, szabadkai, nagybecskereki, kikindai, rumai, Sremska Mitrovica-i, verseci, fehértemplomi és más levéltárakban, múzeumokban is.¹¹ A hivatalos intézményeken kívül az adatgyűjtés terepen is folyt megbízott adatgyűjtőkkel. Ez esetben elsősorban a tanúvallomások begyűjtése folyt, előre elkészített űrlap alapján.¹² Az említett intézményekkel együttműködés jött

¹⁰ Zapisnici sa 5., 6. i 7. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini, održanih 14. i 21. maja i 12. juna 2001. godine u Novom Sadu.

¹¹ Pal Tibor, *Izveštaj o obavljenim istraživanjima u budimpeštanskim istraživanjima*, Novi Sad, 27. 08. 2001.; Zapisnik sa 9. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine, održane 19. novembra 2001. godine u Novom Sadu; *Izveštaj o radu između 9. i 10. sednice odbora; Pregled poseta arhivima i muzejima Vojvodine iz 2001. godine.*

¹² *Upitnik za prikupljanje podataka o žrtvama; Popis spomenika kulture stradalih tokom II svetskog rata (1941–1945) u Vojvodini.* Az űrlapok magyar és szerb nyelvűek voltak.

létre, elsősorban a Vajdasági Múzeummal. Ebbe az intézménybe kerültek az összegyűjtött adatok, amelyek további feldolgozásra vártak a múzeum munkatársai részéről.

Fennállása alatt a bizottság kapcsolatba lépett a németországi székhelyű, Duna menti svábok szervezeteivel is. Gyümölcsöző együttműködés jött létre.

A bizottság munkája során 130 000 adatlapot töltött ki, ezek közül a Vajdasági Múzeum munkatársai kb. 90 000 adatlapot dolgoztak fel. Ennek során kitűnt, hogy az áldozatokat nem lehet besorolni kizárólag az 1941–1945 közötti időszakba. Áldozatok e térségben ugyanis 1945 után is voltak, 1948-ig. Addig több gyűjtőtábor is fennállt, pl. Apatinban, Bácspalánkán, Verbászon, Szekicsen (Lovćenac), Újvidéken, Hódságon, Zomborban, Szabadkán, Tiszaistvánfalván (Bački Jarak), Rezsőfalván (Knićanin), Törökbecsén, Tarason (Taraš), Nagyikikindán, Nagybecskerekén, Szerbcsernyén, Versecen, Fehértemplomon, Fejértelepen (Šušara), Pancsován, Homokoson (Mramorak), Kovinban (Kubin) stb.

Az Igazságtételi Bizottság hivatalosan munkáját akkor fejezte be, amikor a Tartományi Képviselőház elé terjesztette jelentését, amit 2004. augusztus 10. és 13. között tartott ülésén elfogadott.¹³ A jelentés elfogadása után, 2004. szeptember 13-án és 14-én, Újvidéken nemzetközi tudományos konferenciát is tartottak. Tizenhárom munkát mutattak be, amelyek a jelenlegi Vajdaság civil áldozatairól szóltak.¹⁴ Még a bizottság munkája során vilá-

¹³ Zapisnik sa 33. sednice Skupštine AP Vojvodine, održane 10. i 13. avgusta 2004. godine u Novom Sadu.

¹⁴ 2004-ben, a tanácskozás idején korlátozott példányszámban, a Tartományi Képviselőház gondozásában megjelent egy tanulmánykötet, címe: *Međunarodni naučni skup. ISTINA...* (Nemzetközi tudományos tanácskozás. Igazság...), glavni i odgovorni urednik (fő- és felelős szerkesztő) prof. dr. Dragoljub Živković (egyetemi tanár), Novi Sad (Újvidék), 2004, 398. A megjelentetett tanulmányok szerzői: dr. Željko Bjeljac, Jovan Mirković, Dragan

gossá vált, hogy a munka nem befejezett, a kutatásokat folytatni kell. Ez a kitétel a tanácskozáson még jobban kifejezésre jutott és a konferencia hivatalos végkövetkeztetése is az volt: a munkát folytatni kell.

A tanácskozást követően nem sokkal (országos és helyhatósági) választásokat tartottak Szerbiában. Az újonnan megválasztott tartományi hatalom nem élesztette újra az Igazságtételi Bizottságot, hanem 2004 végén a háborús eseményekről a kutatást átengedte egy tudományos projektum erejéig az újjáélesztett Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémiának. A projektumvezető ismét dr. Dragoljub Živković egyetemi tanár lett. Mivel az igazságkutatás a következő időszakban kutatási projektummá vált, átélte minden projektum gyermekbetegségét: a pénziányt, s olykor megmaradása is veszélybe került.

A munka folytatódott egy kisebb csoport kutatóval és munkatárssal, akiknek a feladatuk továbbra is az volt, hogy adatokat gyűjtsenek, de mindenekelőtt ellenőrizzék és rendszerezék a már meglevő adatokat. A cél újabb tanulmánykötet megjelentetése és adattár létrehozása volt. Az adattáris továbbra is a Vajdasági Múzeumban volt, melynek szakemberei sokban hozzájárultak a projektum minőségének javításához. A nehézségek ellenére ez a munka befejeződött, amikor elkészültek a tanulmányok az új kötethez, 2008 végén.¹⁵

Cvetković, mgr. Milan Koljanin, dr. Dušan Vuletić, Hadži Božidar Pauković, Đorđe Bošković, Milan Micić, prof. dr. Dragoljub Živković, Zvonimir Golubović, Matuska Márton és dr. Drago Njegovan.

¹⁵ A több kötetes tanulmánykötet címe: *Na putu ka istini. Imenik stradalih stanovnika AP Vojvodine 1941–1948* (Az igazság útja felé. Az áldozatok névtára 1941–1948 között Vajdaság Autonóm Tartományban). A kiadvány kilenc kötetes, de csak tíz példányban jelent meg. Emellett készült 120 darab CD (elektronikus kiadvány: PDF), amit minden községnek eljuttattak. A kiadvány főszerkesztője dr. Dragoljub Živković egyetemi tanár, a szerzők: dr. Ljubivoje Cerović nyug. egyetemi tanár; dr. Dragoljub Živković egye-

Az új könyvvel a legnagyobb probléma, bár kilenc kötet van – az első a munkákat, nyolc kötet a nemzetiségi, illetve regionális hovatartozás alapján az áldozatok névsorát tartalmazza –, csak **tíz példányban (!)** nyomtatták ki. Hozzáférhetetlenek a nyilvánosság számára. Százhusz példányban elkészült a kötetek CD változata is, de ez sem elegendő az adatok megismertetéséhez. Miként a projektum pénzelői állítják, nincs elegendő anyagi eszköz. A köteteket és a CD-éket 2009. május 14-én, az újvidéki városházán mutatták be. Ez alkalommal is elhangzott, mint négy évvel korábban, hogy a munkát folytatni kell, mert sok még a „fehér folt”. Az államnak meg kell találnia a módját, hogy ezt a kutatást pénzelje és közmegelegedésre befejezze.

Az Igazságtételi Bizottság adatai

Az Igazságtételi Bizottság több mint fél évszázad után elkezdte az adatgyűjtést. Négy éves megbízása alatt nagy munkát végzett az 1941–1945 (1948) közötti ártatlan áldozatoknak a felkutatásában. Ebben a Vajdasági Múzeum és a Vajdasági Levéltár munkatársai segítettek. 2004 szeptemberében nemzetközi tudományos tanácskozáson bemutatták az addig rendelkezésre álló adatokat, ami után világossá vált, hogy a kutatásokat folytatni kell, mert a második világháború után is voltak civil áldozatok ezen a vidéken. Pontosabban, 1945 után is voltak haláltáborok, amelyekben emberek ezrei haltak meg, nemtől és vallási hovatartozástól függetlenül. Egyes becslések szerint ezekben a haláltáborokban annyi ember lelte halálát – vagy még több is –, mint az 1941–1945 között lezajlott háborús eseményekben.

temi tanár; dr. A. Sajti Enikő egyetemi tanár; dr. Dušan Vuletić; mgr. Milan Micić; mgr. Pál Tibor. A projektum titkára Đorđe Spernjak, technikai szerkesztő Nenad Maurić.

Ezért volt fontos, hogy a kutatásokat 1948-ig kell folytatni, amikor megszűntek a „népellenesség” részére fenntartott táborok. E kutatások azonban már nem a tartományi parlament égisze alatt folytak, hanem az újjáélesztett Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia tudományos kutatóprojektuma alapján.

Az Igazságtételi Bizottság jelenlegi, „ellenőrzött” adatai szerint 1941–1948 között Bácskában, Bánságban, Szerémségben és Baranyában, a mai Vajdaság területéről 86 881 az áldozatok száma. Közülük legtöbb volt a szerb (több mint 40 000), a németek (20 000), a zsidók (15 000), a magyarok (5000), a horvátok (2700), a szlovákok (1000) stb.¹⁶ Nemi megosztottság szerint a vajdaságiak közül 56 089 (66,87 %) férfi és 27 719 (33,05 %) nő. A zsidók közül feltűnő a női áldozatok nagy százalékaránya (49,90 %) a férfiakkal szemben (50,10 %), miként a németeknél is, ahol szintén több nő esett áldozatul (az arány kb. 60-40 %). A magyarok esetében az áldozatok 90 %-a férfi, 10 %-a nő, a szerbeknél 80 %-a férfi, 20 %-a nő.

Területi megoszlás szerint a legtöbb vajdasági Bácskában vált áldozattá (21 533), majd Horvátországban (11 074), Szerbiában (10 374), Szerémségben (9582), Németországban (9788), a Bánságban (7084), Szlavóniában (4763), Magyarországon (2030), a Szovjetunióban (1307), Ausztriában (611), Romániában (155), Montenegróban (149), Szlovéniában (135), Norvégiában (102) stb.¹⁷ Vajdasági áldozatok voltak még Lengyelországban, Fran-

¹⁶ Az Igazságtételi Bizottság pontos adatai az 1941–1948 közötti időszakra, nemzeti és nemzetiségi hovatartozástól függően, megtalálhatóak a Bizottság által megjelentetett kötetekben (IV. kötet szerbek), (V. kötet zsidók), (VI. kötet németek), (VII. kötet magyarok), (VIII. kötet többiek), *Imenik stradalih stanovnika AP Vojvodine 1941–1948*.

¹⁷ Prof. dr. Dragoljub Živković, *Stradanje Vojvodana 1941–1948, Na putu ka istini*, Zbornik radova, glavni i odgovorni urednik prof. dr. Dragoljub Živković, Novi Sad, 2009, 63 (54-73)

ciaországban, Csehországban, Olaszországban, Macedóniában, Boszniában, Finnországban, Görögországban, Albániában, Bulgáriában, Hollandiában stb. Ha összehasonlítjuk a nemzeti hovatartozást és a régióban való áldozattá válást, megállapíthatjuk, hogy a vajdasági szerbek jórészt a Szerémségben, Horvátországban, Bácskában, Szerbiában, Szlavóniában, Boszniában, a Bánságban és Magyarországon lettek áldozatok. A zsidók közül legtöbben Németországban, Szerbiában, Horvátországban, a Bácskában, a Szovjetunióban és a Bánságban haltak meg. A németek közül legtöbben Bácskában, Szerbiában, a Bánságban és Szerémségben váltak áldozattá. A legtöbb magyar áldozat Bácskában, Szlavóniában és Baranyában volt.¹⁸

A jelenlegi Vajdaságot véve figyelembe, a legnagyobbbrészt a bácskai lakosság esett áldozatul (16 293), majd a szerémségi (9852), illetve a bánsági (7084) és a baranyai (1558).¹⁹

Ha az áldozatok életkorát vesszük figyelembe, megállapítható, hogy a férfiak közül a 20-35 év közötti korosztály vált áldozattá, a nők esetében a 60-70 év közöttiek voltak a veszélyeztetettebbek.²⁰

Az Igazságtételi Bizottság részéről bemutatott adatokból kitűnik, hogy a korábbi kutatók adatai és a legújabb, olykor ellentétes adatok a különböző forrásokból adódnak. Ezt kell kiküszöbölni a további kutatások során, annak ellenére, hogy egyes források „eltűntek”.

ÖSSZEFOGLALÓ

Több mint fél évszázaddal a második világháború után Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza a 2000. október 5-ei

¹⁸ ua. 64.

¹⁹ ua. 65.

²⁰ ua.

események után létrehozta az ún. Igazságtételi, azaz Igazság-megállapító Bizottságot, azzal a céllal, hogy feltárja az 1941–1945 közötti események ártatlan, polgári áldozatait. A bizottság alakulását követően megszabta a munkaelveket is, amelyek közül a legjelentősebbek a következők voltak: nincs kollektív bűnösség nemzeti és egyéb hovatartozás alapján, minden elkövetett bűn egyéni, sem az áldozat, sem a tettes nem képvisel egész nemzetet; az 1941–1945 között, valamint a későbbiekben elkövetett bűnök főleg ideológiai indíttatásúak voltak; a kutatás feladata megállapítani a tettesek és az áldozatok kilétét, nevét; a kutatás és az adatok feldolgozása folyamán minden felmerülő kérdést a tények és nem az érzelmek alapján kell megállapítani, átvilágítani. A több mint egy évtizedes háborús időszak, valamint a korábbi több évtizedes ideológiai kötöttségek miatt a bizottságnak sok nehézséggel kellett szembenéznie a munka megszervezése és elindítása körül. Főleg kezdetben, de később is gyakran érték támadások. Ennek ellenére az első négy év alatt sikerült az adatok nagy részét begyűjteni és részben elemezni. A bizottság mandátumának lejártakor, 2004 őszén, az addigi eredményeket kétnapos tudományos tanácskozáson tette közzé. Ez alkalomból tanulmánykötet is megjelent.

Már a munka során világossá vált, hogy négy év nem lesz elegendő a befejezésére. Okai közé tartozott, hogy nehezen lehetett az adatokat begyűjteni, nehézségek merültek fel a források felkutatásában, de anyagi gondok is adódtak. A kutatást azért is fontos volt folytatni, mert világossá vált, hogy áldozatok nem csak 1945-ig voltak, hanem a háborút követő években is, 1948-ig, ameddig a jelenlegi Vajdaság területén léteztek gyűjtő- és haláltáborok, elsősorban az ellenségnek kikiáltott magyarok és németek részére. Bár a 2004 őszén újonnan megválasztott Tartományi Képviselőház nem választott új összetételű bizottságot a munka folytatására, a korábbi kutatók többségével mégis

folytatódott, szerényebb keretek között ugyan. A projektumot 2004–2008 között az újjáélesztett Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia vállalta fel. Így tovább folyt az adatgyűjtés és azoknak elemzése, s 2008 végére elkészült egy kilenc könyvből álló tanulmány–dokumentum–névsor kötet. Ezek még mindig nem a végleges adatok, csupán jó kiindulópontnak tekinthetők. Ez a hatalmas adattár azonban ismeretlen a nyilvánosság számára, sőt még a szakmabeliek előtt is, mert pénzhiányra hivatkozva csak tíz példányban nyomtatták ki, s könyvtárakba nem jutott el, nem található. Nem enyhít ezen az a tény sem, hogy 2009 májusában Újvidéken bemutatásra került 120 darab CD is a kötetekről és az adatokról.